

Статті

Ірина КОЛОЧОВА

**ДИНАМІКА РОЗВИТКУ РОДИНИ
І ШЛЮБУ БІЛОРУСІВ
ТА ЇЇ ВПЛИВ НА СТІЙКІСТЬ
ЕТНОКУЛЬТУРНИХ ПРОЦЕСІВ
В МІСТАХ БІЛОРУСІ
В КІН. ХХ – ПОЧ. ХХІ СТ.**

Iryna KOLOCHOVA. On Dynamics in Development of Byelorussians' Family and Marital State and Its Impact upon Stability of Ethnocultural Processes in Towns of Byelorussia at the End of XX and Early XXI cc.

Родині в білоруській суспільстві надається велике значення, як інституту, який забезпечує репродукційну функцію. Для того, щоб родина могла виконати цю важливу місію збереження життя і продовження його в нових поколіннях білорусів, вона повинна бути стабільною спілкою, яка добре оборонена державою, і, головне, наповнена вихованими дітьми, справжніми громадянами своєї країни.

Сьогодні в суспільній свідомості білоруського народу формується новий погляд на родину, у якій панують цінності християнства та гуманізму і в якій, як мінімум, виховуються дві чи три дитини. Підтвердженням формування належного ставлення до родини, материнства та дитинства стало оголошення державою 2006 р. – роком Матері, 2007 р. – роком Дитини, 2008 р. – роком Здоров'я.

Але сучасна родина переживає такі кризові явища, як неповнота і малодітність, постійно зростаюча кількість розлучень, соціальне сирітство, пияцтво батьків, самотність, бідність. Вченими зафіксовані також корінні зміни в ціннісних орієнтаціях родини, її базових структурах, функціях, типах, захованості зв'язку між поколіннями, самотності і традиціях.

Значно змінився традиційний уклад життя родини білорусів – зі сільського на міський. Більшість родин білорусів – це міське населення. Кількість населення в містах складає майже

70% від усієї кількості мешканців. В республіці нараховується більш за 200 міст, в яких живе 66,1% родин. Всього в республіці нараховується 1806767 родин білорусів і представників інших національностей. Родин білорусів – 1240741. Родини білорусів найбільш компактно живуть в Центральній Білорусі (Мінська обл. – 74,9%, Мінськ – 62,6%), в Підняпров'ї (Могильовська обл. – 73,8%), на Поліссі (Брестська і Гомельська обл. – 71,1%, 72,3%), Подвинні (Вітебська обл. – 68,0%), Понямонні (Гродненська обл. – 46,7%)¹.

Зміни укладу життя білорусів з традиційного (сільського) на модернізований (урбанізований, міський) головним чином повпливали на етнічні особливості родини, на її національні риси. Місто, його оточення, являється новим для білоруської родини соціумом, який створює нові умови життя, формує новий тип етики, цінностей.

У 2007 р. нами було проведено етносоціологічне опитування родин білорусів з метою з'ясування збереження традицій національної культури в побуті родини і виявлення нових тенденцій в родинно-шлюбних відносинах. Всього було опитано 800 родин білорусів, які проживають в 30 містах республіки.

Респондентам було поставлено питання: "Які традиції є в вашій родині, які з них найважливіші для вас?". В результаті опиту були визначені основні групи традицій. Перша група – це традиції, спрямовані на прилучення дітей і членів родини до загальних цінностей; друга група – це традиції, спрямовані на збереження і прилучення дітей і членів родини до традиційної білоруської культури; третя група – це традиції святкування найбільш значних подій в родині; четверта група – це традиції відзначення подій повсякденного життя. З усіх чотирьох груп традицій найбільший вибір отримали традиції національної культури, які побутують в різноманітних відносинах сучасної міської родини.

Серед національних традицій значне місце відводиться родинно-побутовим обрядам: весіллю, народженню дітей, поминальним обрядам.

¹Семья белорусов в городе: образ жизни и традиции: материалы и анализ этносоциологического опроса семей белорусов, 2007 г. // Архив Института искусствоведения, этнографии и фольклора им. К.Крапивы НАН Беларуси.- Фонд 6.- Оп. 14.- Д. 141/1131-1134.- С. 1131-1134.

Для тлумачення процесів зберігання, функціонування і передачі з покоління в покоління родинно-побутових традицій приєднаємо узагальнене поняття "етнокультурний комплекс". Етнокультурний комплекс – це набір етновизначаючих культурних одиниць, в якому найбільш суттєво виявляються особливості родинно-побутової культури і традиційної обрядовості білорусів. Набір етновизначаючих культурних одиниць може бути досить великим, однак ми зупинимось лише на самих ціннісно-визначаючих родинних обрядах: весіллі, родинних та поминальних обрядах.

Для аналізу побутування етнокультурного комплексу в житті сучасних городян звернемось до етносоціологічного опитування, яке ми проводили за обраними критеріями: освітою респондентів, терміну мешкання в місті, типу міста, в якому живе респондент, типу родини, віку респондентів, національності батьків респондентів та інше. Це може дати можливість розпрацювати класифікацію ступенів модернізації міської родини білорусів.

Ми виділили три рівні (ступені):

1. Високий ступінь (рівень) модернізації міської родини білорусів.

2. Не дуже високий ступінь (рівень) модернізації міської родини білорусів.

3. Недостатньо високий ступінь (рівень) модернізації міської родини білорусів.

Опитування проводилось за всіма обраними нами критеріями, однак, для визначення того чи іншого ступеня (рівня) модернізації міської родини білорусів, нам буде потрібна обов'язкова наявність трьох з них: *тип родини, тип міста мешкання і національність батьків респондентів.*

Найбільш низький (недостатній) рівень модернізації буде свідчити про найбільшу захованість традиційних прикмет в житті родини, її укладі, підтримці родинних обрядів, знанню етичних норм. А високий рівень модернізації буде характеризувати недостатній ступінь укоріненості національних особливостей в родинно-побутовій культурі. Згідно з гіпотезою нашого дослідження, до найнижчого ступеню модернізації будуть відноситись родини поширеного складу, проживаючі в малих містах, і родини, опитані з яких, мають батьків або хоч одного з них, за національністю білорусів.

На нашу думку, визначення поданих критері-

їв в якості пріоритетних може дати можливість зафіксувати особливе в національній обрядовості і збереженні традицій, дозволить структурувати окремі компоненти традицій в цілісному виді, систематизувати окремі розрізнені показники та елементи родинно-побутової обрядовості, а потім описати всі ступені (рівні) модернізованості родин, приєднуючи до цієї характеристики й інші критерії.

Перший ступінь (рівень) – низький (недостатньо високий) рівень модернізації міської родини білорусів включає три критерії: тип родини, тип міста проживання та національність батьків респондентів.

Другий ступінь (рівень) – невисокий рівень модернізації міської родини білорусів включає з трьох критеріїв – тип родини, тип міста проживання та національність батьків респондентів – *тільки два критерії* (будь-який з перелічених).

Третій ступінь (рівень) – високий рівень модернізації міської родини білорусів включає один критерій: тип родини, тип міста проживання та національність батьків респондентів (будь-який з перелічених).

Весіллю передує заключення шлюбу. Яким чином відбувається заключення шлюбу, які форми найбільш прийнятні для сучасних молодих пар? Опитані респонденти повідомили, що заключення шлюбу у них проходило наступним чином:

– Святкова реєстрація шлюбу (в органах ЗАГСу) – 72,9%;

– Звичайна реєстрація шлюбу (в Домах культури, клубах, бібліотеках, музеях та інше) – 22,3%;

– Вінчання у храмі – 14,7%;

– Шлюб не реєстрували – 4,1%.

Як відбувалася реєстрація шлюбу молодих пар в залежності від типу міста бачимо в табл. 1.

Серед респондентів, які реєстрували шлюб святочно, більше виявилось тих, хто живе в обласних центрах (81,2%); серед опитаних, які реєстрували шлюб несвятково, більш було в малих містах (31,6%); більшість тих, хто вінчався у храмі, живе в малих містах також (20,9%). Виявлено, що серед опитаних, які вінчались у храмі, найбільше тих, хто має вищу освіту (16,2%).

Як видно з відповідей респондентів, найбільш прийнятною формою укладення шлюбу є святкова реєстрація шлюбу. Однак для багатьох поча-

ток їх сімейного життя пов'язаний з вінчанням у храмі. Ось які думки мають молоді люди з цього приводу: "Так, ми вінчалися у храмі. Може частково тому, що це гарна традиція, але не тільки. Вважаємо, що вінчання – це дуже міцний фундамент довгого та щасливого сімейного життя. Віталь додає, що церемонія укладення шлюбу в ЗАГСі нагадує складення угоди і без вінчання в них лишилося б відчуття незакінченості обряду" (Ірина та Віталь, 22 р. і 24 р., студентська родина, стаж сімейного життя – півроку). "Ми тільки збираємось повінчатись, спочатку ми хотіли б назбирати трохи грошей, щоб запросити відсвяткувати разом з нами цю подію наших друзів та родичів. Мій чоловік був спочатку байдужий до цього обряду, а тепер він підтримує мене, бо ми обоє – віруючі" (Євгенія, 22 р., 2 р. одружена). "Поки що ми не вінчалися. Чому? Не знаю, але якось ми вже обговорювали це з моєю дружиною, певно будемо вінчатись, але трохи пізніше" (Ганна та Андрій, 23 р. і 24 р., сімейний стаж – 4 міс.)².

Традиційне весілля з'являється "неписаним юридичним актом з'явлення нової родини". В ньому закладений цілий комплекс обрядових дій, традицій, ритуалів, виконання яких було обов'язковим для молодих. Кожний елемент весільного обряду мав глибокий, випрацюваний життям предків сенс, який, як правило, зводився до продовження роду.

Весільний обряд білорусів складається з трьох складових частин (етапів): передвесільні обряди (підготовчий етап), весілля (весільний обряд) і післявесільні обряди (заклучна частина). Умовно ми поділили їх на три групи. До першої групи належать передвесільні обряди: оглядини, довідки, сватання, заручини та інше; до другої групи – весілля (весільні обряди): приїзд молодого до молодої (нареченого до нареченої), шлюб, коровай, одарювання молодих (нареченої та нареченого) та інше; до третьої групи – післявесільні обряди: пироги, прихід батьків в хату невістки після весілля та інші.

Після аналізу відповідей респондентів, нами

²Семья белорусов в городе: образ жизни и традиции: материалы и анализ этносоциологического опроса семей белорусов, 2007 г. // Архив Института искусствоведения, этнографии и фольклора им. К.Крапивы НАН Беларуси.– Фонд б.– Оп. 14.– Д. 141/1131-1134.– С. 1131-11342.

були зроблені наступні висновки: обрядові дії першої та другої частин весільного обряду є найвідомішими і використовуються в родинах ускладненого типу і малих нуклеарних, а післявесільні обряди більш відомі представникам малих нуклеарних родин; серед тих респондентів, які відзначили, що на їх весіллі виконувались всі три складні частини обряду, більш було респондентів, батьки яких не білоруси. Але і респонденти, батьки яких за національністю білоруси, виконували весільне застілля (90,5%); одарювання молодих подарунками (76,6%), одарювання родичів молодих подарунками (68,6%), поділ короваю (65,6%), однак ці показники виявились нерепрезентативними; серед тих респондентів, які вказали, що на їх весіллі виконувались всі три складові частини обряду, більше було респондентів з малих та середніх міст. Респонденти з малих міст відзначили високий рівень знань та використання весільних обрядів, – таких, як весільний стіл, поділ короваю, одарювання молодих та їх родичів подарунками.

Збереження та побутування весільного обряду за обов'язковими критеріями (тип родини, тип міста проживання та національності батьків респондентів) дозволяє визначити рівень етнокультурного розвитку родини – це не дуже високий ступінь (рівень) модернізації міської родини білорусів.

Найважливішою подією в родині є народження дітей. Нами були виявлені форми реєстрації дітей та прихильність родини до тих чи інших форм. На питання: "Як ви реєстрували своїх дітей?" були отримані наступні відповіді:

1. В основному реєстрували в органах ЗАГС – 98,3%;
2. Святкова реєстрація в органах ЗАГС з родичами та друзями – 2,5%;
3. Хрестили в храмі (хоча б одну дитину) – 74,4% (мал. 1. "Форми реєстрації дітей").

Як видно з діаграми, реєстрація дітей, в основному, відбувається в державних закладах – органах ЗАГС. А ось хрещення у храмі – найбільш визнана респондентами частина обряду реєстрації новонароджених дітей.

У залежності від регіону проживання реєстрація дітей відбувалась наступним чином: серед тих, хто реєстрував дітей без урочистостей в ЗАГСах більш було представників з родин, про-

живаючих в середніх містах Білорусі (100%). Серед тих, хто хрестив хоча б одну дитину у храмі, більш респондентів з родин, які живуть в обласних містах (80,7%).

Серед тих, хто реєстрував дітей (хоча б одного з них) з урочистостями в державних закладах, більш опитаних з родин, які мешкають в малих містах (4,8%) (табл. 2).

Родинні обряди білорусів складають комплекс обрядів, зв'язаних з народженням дитини. Родини (хресьбини, хрестини) – святкування з нагоди народження дитини. Родини святкували, як правило, в день церковного хрещення – обряду офіційного приєднання новонародженого до Православної чи Католицької Церкви. Підчас хрещення дитині давали ім'я, звичайно одного із святих. Паралельно з християнським, існував і язичеський обряд, обряд приєднання дитини до родини, роду. Головний сенс всіх обрядових дій – виховувати дитину здоровою, міцною, придатною для продовження роду.

В традиційних білоруських родинах у вихованні дитини брали участь не тільки батьки, близькі родичі, але і хрещені батьки. Чи зберігся цей інститут сьогодні, як ставляться батьки дітей до вибору хрещених батьків? Дані опиту респондентів показують, що інститут хрещених батьків збережений. 90% опитаних батьків відповіли, що в їх дітей є хрещені батьки.

В табл. 3 показано, в яких містах існує традиція підтримки родини хрещеними батьками. Найбільш цей звичай підтримується в середніх містах, обласних центрах, в Мінську, в малих містах.

Наявність інституту хрещених батьків – важливий фактор підтримки традицій попередніх поколінь і його роль досить високо оцінюється в сучасній родині (табл. 4).

Як видно з даних дослідження, 42,2% опитаних батьків вважають, що хрещені батьки – це моральні вчителі, носії традицій та звичаїв білорусів, “другі батьки” для їх дітей, їх роль в житті родини дуже велика. Але 37,8% батьків не бачать значущості хрещених батьків в житті їх дітей, а вважають, що хрещені батьки – швидше данина звичаю, стереотип. 17,5% опитаних відзначили, що не надають особливого значення хрещеним батькам і вважають їх роль важливою тільки підчас обряду хрещення в храмі, 1,9% не змогли знайти відповіді на питання відносно ролі

хрещених батьків. В залежності від регіону проживання, вилучені наступні думки респондентів щодо ролі хрещених батьків в житті дитини. Серед тих респондентів, які вважають, що хрещені батьки грають виключну роль в житті родини, більше виявилось тих, хто проживає в середніх містах республіки (48,3%), серед тих респондентів, які вважають, що хрещені батьки потрібні тільки для ритуалу хрещення дитини, більше виявилось тих, хто живе в Мінську (20,8%), а тих, хто вважає, що хрещені батьки не мають великого значення в житті родини і виховуванні дітей, більше виявилось в обласних містах (40,7%).

Підводячи підсумки відзначимо, що в родинних обрядах сучасними родинами білорусів зберігається досить значна кількість елементів традиційної обрядовості:

1. Більшість опитаних батьків, незалежно від місця і часу проживання в місті, захоче обряд хрещення дітей у храмі (традиція більш збережена в обласних містах республіки та в четвертім і першій поколіннях городян-білорусів);

2. Більшість опитаних батьків зберігає інститут хрещених батьків (традиція більш збережена в середніх, потім обласних центрах, потім у м. Мінську, потім у малих містах; в тих родинах респондентів, у кого один з батьків білорус; традиція більше збережена в ускладнених родинах; традиція більше збережена у тих, хто живе в місті в першому поколінні; хто належить до соціальної групи “підприємці”, традиція більше збережена у тих респондентів, які мають неповну середню освіту);

3. Більшість опитаних батьків високо оцінює роль хрещених батьків у соціалізації дітей та долучення їх до соціального досвіду попередніх поколінь і свого роду (дана думка про позитивну сутність традицій виказали мешканці середніх міст республіки; тих респондентів, батьки яких не білоруси; респонденти з ускладнених родин; ті респонденти, які живуть в місті в першому поколінні; з соціальної групи “підприємці”; респонденти з неповною середньою освітою). Решта респондентів виказала інші думки, в яких невисоко була відзначена роль хрещених батьків в соціалізації дітей, вказали на поступове зникнення необхідності притягнення їх до родинного виховування.

4. Наявність існування родинних звичаїв та об-

рядів за трьома обраними нами критеріями – типу родини, типу міста проживання та національності батьків респондентів, дає можливість визначити рівень етнокультурного розвитку родини – це *не дуже високий ступень (рівень) модернізації міської родини білорусів*.

Похорон – цикл родинних звичаїв та обрядів, який завершує життя людини, його ритуальні дії зв'язані з ушануванням пам'яті небіжчика та проходами його в останній шлях.

За результатами опиту виявлено, що міська родина білорусів дотримується наступних елементів поминальної обрядовості в своїй родині: догляд за могилами – 89,4%; поминання померлих у храмі – 57,5%; навідання могилки за особливими днями: на Діди, Радуніцу, у роковини смерті та інше – 86,9%; поминальна вечеря – 48,3%; інші відповіді – 0,9%; немає відповіді – 0,4%. Розподіл ступеня збереження елементів поминальних обрядів білорусів, проживаючих в різних містах відображений в табл. 5.

Практично всі елементи традиційної поминальної обрядовості білорусів зберігаються в родині. У малих містах традиція зберігається майже повністю, більша частина опитаних з Мінську навідають могили своїх родичів під час особливих днів – Радуніци, Дідів, роковини з дня смерті. Більш за половину опитаних з середніх міст дотримуються поминальної вечері, як засобу об'єднання родини навіть після смерті близької людини.

Очевидно, що традиції поминальних обрядів збереглися сучасними білорусами-городянами в головних елементах: більшість городян навідають могилки померлих в православні свята, доглядають їх, розповідають про померлих своїм дітям та онукам. В малих містах та обласних центрах вибір компоненту “догляд за могилками”, “навідання могилки за особливими датами” перебільшує в порівнянні з іншими містами, що пояснюється безпосередньою близькістю розміщення могилки, збереженням локальної традиції.

Всі складові елементи обряду похорон більш характерні для респондентів, чії батьки не білоруси.

В другім поколінні білорусів, які мешкають в різних містах Білорусі, більш збереглися елементи поховальних обрядів, які стосуються навідання могилки в особливі дні (на Діди, Радуніцу, у роковини смерті), і поминальна вечеря; в третім та

четвертім поколіннях – догляд за могилками родичів, поминання померлих у храмі й інше.

Найбільш зберігаються традиції поминання в ускладнених родин, що можна пояснити наявністю представників декількох поколінь, які живуть в одній родині.

Наявність існування поминальних звичаїв та обрядів за трьома обраними нами критеріями – типу родини, типу міста проживання та національності батьків респондентів, дає можливість визначити ступінь (рівень) етнокультурного розвитку родини – це *не дуже високий ступінь (рівень) модернізації міської родини білорусів*.

Таким чином, переважною формою заключення шлюбу міських родин білорусів з'являється святкова реєстрація шлюбу, яка проходить, згідно з юридичним законодавством країни, з використанням елементів традиційної весільної обрядовості. Стійкою тенденцією формування шлюбно-сімейних стосунків з'являється освячення шлюбу в храмі. Частина опитаних респондентів взагалі не реєструвала шлюб. Ця тенденція є доволі поширеною для сучасності, бо характеризує толерантні відносини молоді до громадянських шлюбів (сужиття).

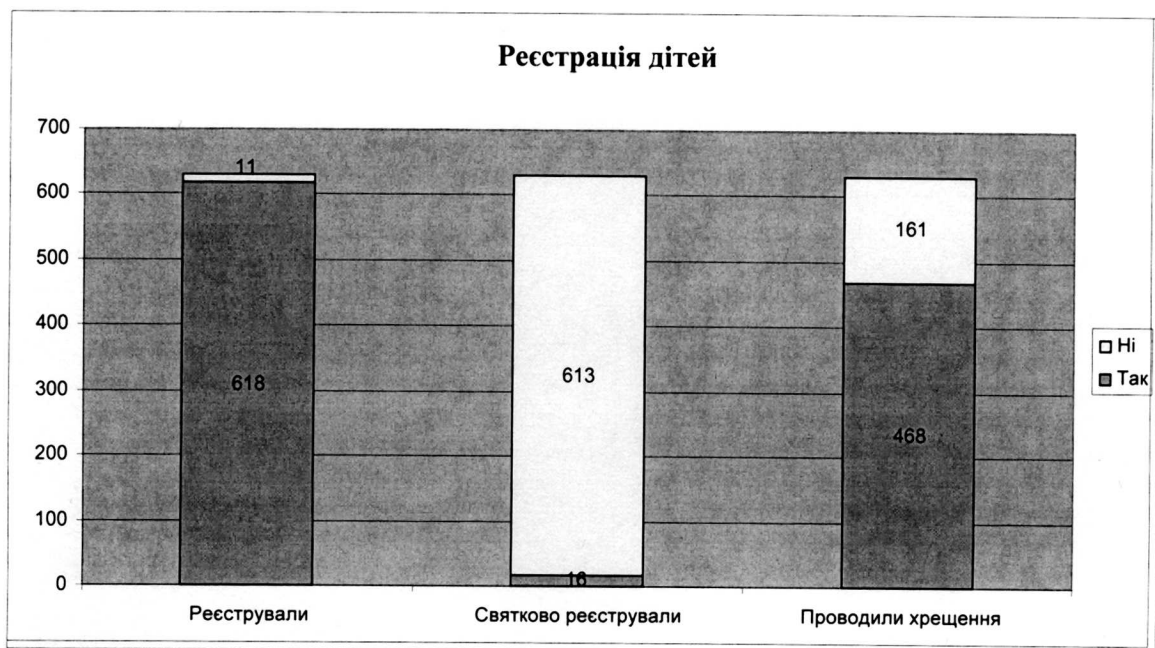
Більшість молодих батьків тільки реєструють дітей в органах ЗАГС, отримують посвідчення про народження дитини та не включають в цю подію обрядову частку, не використовують елементи національної культури. Важливою прикметою родинного обряду з'являється прихильність сучасної родини до хрещення дитини у храмі. Сполучення офіційної реєстрації в органах ЗАГС з хрещенням в храмі, а потім святкування цієї події з родичами та друзями, часом з використанням елементів народних родинних обрядів – стійка прикмета процесів етнокультурного розвитку сучасної білоруської родини.

Дослідження показало, що родина білорусів дотримується звичаїв, традицій сімейно-побутової обрядовості, зберігає окремі елементи традиційності в житті родини, її укладі. Згідно з розпрацьованою класифікацією, вона не знаходиться на *не дуже високому ступені модернізації*.

Дані висновки підтверджуються думками респондентів: 65,0% опитаних вважають, що необхідно гармонічно сполучати народний досвід та обрядність з сучасними, новими традиціями та вводити їх у життя сучасної родини.

Таблиця 1. Реєстрація шлюбу в залежності від регіону проживання

Як проходило заключення Вашого шлюбу?									
	Мінськ		Обласний центр		Середнє місто		Мале місто		
Святкова реєстрація шлюбу	135	75,8%	164	81,2%	126	70,8%	125	63,8%	
Звичайна реєстрація шлюбу	35	19,7%	32	15,8%	39	21,9%	62	31,6%	
Вінчання в храмі	24	13,5%	31	15,3%	15	8,4%	41	20,9%	
Шлюб не реєстрували	7	3,9%	6	3,0%	13	7,3%	5	2,6%	

Малюнок 1 — Форми реєстрації дітей

Таблиця 2. Реєстрація дітей в залежності від регіону проживання

Яким чином Ви реєстрували своїх дітей?

		Мінськ		Обласний центр		Середнє місто		Мале місто	
Реєстрували без урочистостей	Ні	2	1,5%	4	2,2%			5	3,0%
	Так	133	98,5%	177	97,8%	148	100,0%	160	97,0%
Реєстрували святково (хоча б одну дитину)	Ні	133	98,5%	175	96,7%	148	100,0%	157	95,2%
	Так	2	1,5%	6	3,3%			8	4,8%
Хрестили (хоча б одну дитину)	Ні	31	23,0%	35	19,3%	44	29,7%	51	30,9%
	Так	104	77,0%	146	80,7%	104	70,3%	114	69,1%

Таблиця 3. Діти та їх хрещені батьки

Чи є в ваших дітей хрещені батьки?

	Мінськ		Обласний центр		Середнє місто		Мале місто	
	Кількість	Відсоток	Кількість	Відсоток	Кількість	Відсоток	Кількість	Відсоток
Так	120	88,9%	167	92,3%	143	96,6%	136	82,4%
Ні	15	11,1%	14	7,7%	5	3,4%	29	17,6%

Таблиця 4. Роль хрещених батьків в житті родини та вихованні дітей

Роль хрещених батьків в житті родини та вихованні дітей

Хрещені батьки — моральні вчителі, носії традицій та звичаїв, “другі батьки”	239	42,2%
Хрещені батьки потрібні для обряду хрещення в храмі	99	17,5%
Хрещені батьки не грають особливої ролі в житті дітей	214	37,8%
Інше	11	1,9%
Немає відповіді	3	5%

Таблиця 5. Збереження елементів традиційної поминальної обрядовості білорусів в родині в залежності від регіону проживання

Збереження елементів традиційної поминальної обрядовості білорусів в родині

	Мінськ		Обласний центр		Середнє місто		Мале місто	
	Кількість	Відсоток	Кількість	Відсоток	Кількість	Відсоток	Кількість	Відсоток
Догляд за могилами	164	85,9%	189	90,9%	169	88,9%	193	91,5%
Поминання померлих в храмі	115	60,2%	139	66,8%	113	59,5%	93	44,1%
Навідання могил за особливими днями: на Діди, Радуніцу, у роковини смерті	170	89,0%	183	88,0%	157	82,6%	185	87,7%
Поминальна трапеза	72	37,7%	105	50,5%	113	59,5%	96	45,5%
Інші відповіді			1	5%	6	3,2%		
Немає відповіді			1	5%	2	1,1%		